

Б. Әлиұлы^{ID*}, Қ. Құрманбаев

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: bauka-82@mail.ru

МӘРСИЯ ДӘСТҮРІНІҢ АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА КӨРІНІС ТАБУЫ

Қазақ жұртының дүниетанымында қалыптасқан өзіндік ерекшелігі бар құбылыстардың бірі – қазаға көңіл айту, жоқтау айту салты. Жоқтау айту үрдісі ұрпақтан-ұрпаққа ауысып, елдің әлеуметтік-мәдени құндылықтарын көрсететін рухани мирас. Қазақ халқы тумысынан аса туысқаншыл, ағайыншыл болып келеді. Кез келген сәтте бауырмалдығын, мейірімділігін, жанашырлығын көрсетуге даяр тұрады. Жақынын сыртқа теппейтін, ынтымақшыл, жан күйер екендігін көрсетіп жүреді. Жұмыр басты пенденің тіршілікте көретін қайғысы мен қуанышын қазақ елі де көрген. Адам өмірінде кездесетін қиындықтың бірі – өлім. Өмірдің абыройлысы, абыройсызы болғаны секілді өлімнің де абыройлысы, абыройсызы болған, бола береді де. Жасы ұлғайып, бой жазатын шағы таяған кісі жақындарымен бақұлдасып арыздасады. Өсиетін айтады. Кеудесінен жаны шыққанда жылау, естірту, тоқтау айту, жұбату, көңіл айту, бата оқу, жоқтау айту т.б. рәсімдер жүзеге асады. Көрісу қазақ әдебиетінде тек фольклор түрінде ғана сақталмаған. Ол барлық әдеби жанрларда және қазақ ойшылдарының еңбектерінде көрініс тауып отырған.

Біз бұл зерттеу мақаламызда Абай шығармашылығындағы әлі зерттеле қоймаған тақырып – исламдық шарифи үлгі шеңберінде қайтыс болған кісіні жоқтау діни рәсімін саралауды мақсат еттік.

Түйін сөздер: Абай, иман, мәрсия, дәстүр, қаза, тағдыр.

B. Aliuly*, K. Kurmanbaev

Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic culture, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: bauka-82@mail.ru

Reflection of Marsiya Tradition in the Works of Abay Kunanbaev

One of the unified phenomena of the worldview among the Kazakhs is the custom to express condolences, to mourn the deceased. Mourning is an inheritance that shows the socio-cultural value of the people, passing from generation to generation. From birth, the Kazakh people are those who love and value relatives. And it can show it at any moment. Peaceful and humble showing courtesy to his loved ones. The Kazakh people also went through disaster and joy in their history. One of the difficulties encountered in human life is death. Like life with or without honor, death can be with honor or without honor, and it will continue. A person who has reached his old age at death says goodbye to loved ones and utters his last words. Reads the admonition. After death, such actions as crying, announcing, interrupting speech, calming down, expressing condolences, reading a blessing, mourning are carried out. In Kazakh literature, meeting is not only like folklore. He always took place in all literary genres and in the works of Kazakh thinkers.

In this very article, we decided to investigate that topic in the work of Abay that has not yet been investigated, this topic is a religious ceremony of mourning an Islamic Sharifat who died in a circle.

Key words: Abay, iman, Marcia, tradition, death, fate.

Б. Әлиұлы*, Қ. Құрманбаев

Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак,

Казахстан, г. Алматы, *e-mail: bauka-82@mail.ru

ОТРАЖЕНИЕ МАРСИЯНСКОЙ ТРАДИЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ АБАЯ КУНАНБАЕВА

Одно из особых явлений мировоззрения у казахов – обычай выразить соболезнование, оплакивать скончавшихся. Оплакивание как социально-культурная ценность народа переходит от поколения к поколению. Казахский народ с рождения любит родственников и дорожит ими,

может показать это в любой момент, он миролюбивый и скромный оказывающий любезность своим близким. Казахский народ тоже прошел через бедство и радость в своей истории. Один из трудностей встречающихся в жизни человека это – смерть. Как и жизнь с честью или без него, так и смерть может быть с честью или без чести, и будет продолжаться. Человек, достигший старости, при смерти прощается с близкими и произносит свои последние слова, читает наставление. После смерти осуществляются такие действия как плачь, оглашение, прерывание речи, успокоение, выражать соболезнование, читать благословение, оплакивание. В казахской литературе встреча – это не только фольклор, этот обычай всегда имел место во всех литературных жанрах и в трудах казахских мыслителей.

Мы в этой самой статье решили исследовать ту тему в произведении Абая, которая до сих пор не исследовалась, это – религиозная церемония оплакивания скончавшегося в кругу примера исламского шаригата.

Ключевые слова: Абай, иман, марсия, традиция, смерть, судьба.

Кіріспе

Мәрсия немесе жоқтау қазақ халқының ұзақ тарихи даму барысында ұлттық болмысымен біте қайнасқан ұлттық және діни ғұрып. Жоқтау айту – ұлттық дәстүрдің жақсы үлгісі. Қазақ халқының жоқтау ырымынан сан ғасырлар бойы ұлттық болмыстың алтын дінгегіне айналған салт-дәстүріміздің мәдениеті мен көркем әдебінің биік шоқтығы көрініп тұрады. Сондықтан жоқтаудың тәрбиелік мәні де зор. Ал қазіргі кездегі жоқтаудың мәні өзгеріп бара жатқандығы бәрімізге мәлім. Әсіресе қарапайым халық арасында не тәрбиелік мәні жоқ, не жоқтаушы адамның тындырған ісі, ұрпағына қалдырған өсиет-мұрасы айтылмайды. Ұйқас қуып, «дауыс шығарды» деген атты ғана ойлайтын болдық. Сол себепті де бүгінгі күні жоқтаудың сөзіне, әніне, сазына мән беруі керек.

Жоқтау ұғымына анықтама бере келіп, Ахмет Байтұрсынов былай дейді: – «Жоқтау дегеніміз өлген кісіні жоқтап сөйлеу. Жоқтау көбінесе белгілі адамдарға айтылады. Өлген адамның әйелі, иә қызы, иә келіні зарлы үнмен өлген адамның тірідегі істеген істерін, өлгенінше бастарына түскен қайғы-қасірет, күйіктерін шағып, жылағанда айтатын жыр түріндегі сөз – жоқтауды көбінесе ақындар шығарып береді. Сондықтан жоқтау ақын лұғатты келеді» (Байтұрсынов, 203:308) – деп көрестеді.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Сол себепті Абай Құнанбайұлы еңбектеріндегі жоқтау сипатындағы өлеңдерді негізге ала отырып, жан-жақты талдап, зерделеуді мақсат еттік. Жұмыс мазмұнын жан-жақты ашу үшін жинақтап жүйелеу, салыстырмалы, тарихи талдау әдіс-тәсілдері қолданылды. Сондай-ақ, зерттеу мақаламыздың тақырыбына сай, А. Құнанбайұлы, А. Байтұрсынов, М. Әуезов,

Т. Арынов қатарлы қазақ ақын-жазушыларына өзге, Әбу Тәмам, Maulana Ebrahim Noor қатарлы шетел классиктерінің еңбектері басшылыққа алынды.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеу жүргізу барысында логикалық және тарихи, герменевтикалық және салыстырмалы әдістер қатарлы жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістер қолданылды. Осы әдістер Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы мәрсия ұғымының қолданылуы туралы салыстыра отырып зерттеуге мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім

Қазақ жұртының дүниетанымында қалыптасқан өзіндік ерекшелігі бар құбылыстардың бірі – қазаға көңіл айту, жоқтау айту салты. Жоқтау айту үрдісі ұрпақтан-ұрпаққа ауысып, елдің әлеуметтік-мәдени құндылықтарын көрсететін рухани мирас. Қазақ халқы тумысынан аса туысқаншыл, ағайыншыл болып келеді. Кез келген сәтте бауырмалдығын, мейірімділігін, жанашырлығын көрсетуге даяр тұрады. Жақынын сыртқа теппейтін, ынтымақшыл, жан күйер екендігін көрсетіп жүреді. Жұмыр басты пенденің тіршілікте көретін қайғысы мен қуанышын қазақ елі де көрген. Адам өмірінде кездесетін қиындықтың бірі – өлім. Өмірдің абыройлысы, абыройсызы болғаны секілді өлімнің де абыройлысы, абыройсызы болған, бола береді де. Жасы ұлғайып, бой жазатын шағы таяған кісі жақындарымен бақұлдасып арыздасады. Өсиетін айтады. Кеудесінен жаны шыққанда жылау, естірту, тоқтау айту, жұбату, көңіл айту, бата оқу, жоқтау айту т.б. рәсімдер жүзеге асады.

Жалпы, мәрсия дәстүрінің қашан пайда болғаны туралы нақты мәлімет болмаса да, барлық ұлттың өзіндік болмысында өзіндік

қолтаңбамен қалыптасқаны ақиқат. Айталық, жоқтаудың ежелгі үлгілері үнді эпосы Махабхаратада, Гомердің поэмасы Илиадада, ежелгі Мысыр эпсаналарында да кездеседі. Жоқтау жырлары Катулл мен Вергилий қатарлы Рим ақындары еңбектерінде де кездеседі (Чистяков, 1982:114).

Сақ, ғұндар кезеңінен бастап, ежелгі түркілер қайтыс болған адамды жоқтап, дауыстап жылап жерлеп келген. Бұл ата дәстүріміз бізде күні бүгінге дейін сақталып қалған. Оғыз-қыпшақ дәуірінің ескерткіші “Қорқыт ата кітабы” сияқты ежелгі түркі халықтарына ортақ басқа әдеби мұраларда да жоқтау жырлары кездесіп отырады. Кітапта Дирсе ханның ұлы Бұқашты анасының жоқтауы ұзақ жыр ретінде берілген. Осындай жоқтаулар «Ер Тарғын», «Қобыланды батыр», «Алпамыс батыр» қатарлы халық ауыз әдебиетіндегі батырлық жырлары мен «Қыз Жібек» қатарлы ғашықтық жырларда да кездеседі.

Жалпы, мәрсия сөзінің этимологиялық мағынасына келсек, араб, парсы және түрік әдебиетінде бақилық кісінің жағымды қасиеттерін еске алып немесе жоғалуға таяған жақсы қасиеттерді жоқтап, дәріптеу әрі қайғыру мақсатында жазылған өлеңдер «мәрсия» деп аталады. Тарихи деректерде адамзат баласы шығарған алғашқы өлең «жоқтау өлең» болғандығы атап айтқанда, ең ескі жоқтауды Қабыл Әбілді өлтіргенде Адам атаның айтқандығы кездеседі.

Араб әдебиетінде мәрсияның бастауы ислам дініне дейінгі жәһилия кезеңінен басталады. Жәһилия кезеңінде жаназа секілді діни рәсімдерді өтеу барысында әйелдер дауыс салып жоқтау айтатын болған. Уақыт өте келе жоқтау сөздері белгілі бір қалыпқа түсіп өлең жолдарымен өрнектелген. «Риса» (رثاء) сөзі жәһилия кезеңінде «мәйітті және оның жақсы қасиеттерін тізбектеп айту» дегенді білдіретін. Күйеуін немесе жақын туысын жоқтайтын әйел «нәууаха (نواحة)» деп аталатын. Нәууаха сөзімен қатар «Расса-ә (رثاءة) немесе Рассая (رثاية) сөздері қолданылатын. Өлген кісіні жоқтау үшін әйелдер жиналатын жер «манаха (مناحة)» деп аталған. Жоқтау барысында әйелдер жаға жырттып, шаш жұлатын. Шашын жұлып, кесіп тастаған әйел «халиқа (حالفه)», жағасын жыртқан әйел «шаққа (شاققة)» деген атау берілетін. Ол кезеңде әйелдердің жоқтау айтуы бірнеше күнге жалғасатын. Тіпті бір жылға созылатын (Maulana Ebrahim Noor, 2014:44).

Жәһилия кезеңінде жоқтау айтқан әйелдерді суреттеген сол шақтың ақындарының өлеңдері бүгінгі күнге дейін жеткен. Мәселен жәһилия

шайыры Амр ибн Уһбан әл-Фақғаси былай дейді.

«Жесір әйелдер Һаммам секілді
өлген жанға жаға жыртады,
Дауыс көтеріп жоқтау айтады» (Әбу Тәммам, 1980:304).

Ислам діні араб жазирасына келіп, орныққан соң аталмыш әрекеттерге тыйым салынған. Жаға жырттып, бетін сабау арқылы жоқтау айтуға тыйым салынғандығын төмендегі мына бір хадис мәтінен көруге болады.

«Мәйітті (жоқтағанда) бетін сабап, жаға жыртқан және жәһилиядағыдай дауыс көтеріп жоқтау айтқан бізден емес».

Сондай-ақ жәһилия кезеңінде күйеуі немесе жақын туысы дүниеден озып жоқтау айтып отырған әйелге келесі бір әйелдің қосыла жоқтау үрдісі де болған. Ол «исғад (اداعس!)» деп аталған. Ислам шарифатында мұндай әрекетке де тыйым салынған. Төмендегі мына хадис мәтіні соны көрсетеді.

«Ислам дінінде (мәйітке жоқтау айтылғанда) қосыла жоқтау айту жоқ».

Ислам діні кең қанат жайып орныққан соң жоқтау өлеңдердің белгілі бір форматқа түсіп, ислами бағытта өрбігендігін байқаймыз. Ислам діні әлем мәдениеті мен өркениетіне жаңа бір бағыт, серпін бергендігі ешкімге жасырын емес. Мұсылманшылықпен етене танысқан ақындардың жоқтау өлеңдерінде бұрынғыдай тағдырға наразылық, әйелдерді жоқтау айтуға итермелеу, шаш жұлу, жаға жырту секілді элементтердің орын алмағандығын анық байқауға болады. Ислами, діни дүниетаным олардың жоқтауларына тікелей әсер еткен. Жоқтауларда сабырсыздық, кек алуға итермелеу, дауыс салып жоқтаудың орнына тағдырға разылық, дүниеден озған кісінің жағымды қасиеттерін тізбектеп өлең жолына қосу белең алған.

Қазақ халқы арасында жоқтау сан-салалы қырда, әртүрлі формамен дамыса да тек бір ғана мақсатпен, атап айтқанда, ел арасындағы береке, бірлікті нығайту, бауырластық сезімді арттыру мақсатында айтылып отырды. Ел арасында «анау айтыпты» деген жоқтаулар сан-санақсыз. Бұлардың ішінде шоқтығы биік, халық арасына кең таралған жоқтаулар Абай Құнанбайұлына тән.

Абайдың жоқтау жырлары өте көп. Айталық, «Кешегі өткен ер Әбіш», «Әбдірахман өлгенде», «Жиырма жеті жасында», «Талаптың мініп тұлпарын» қатарлы Әбдірахманға шығарған тоғыз жоқтау өлеңі және «Жайнаған туың жы-

ғылмай», «Кешегі Оспан ағасы», «Кешегі Оспан» қатарлы Оспанға шығарған үш жоқтаудың қазақ жоқтау өлеңдері арасында шоқтығы биік.

Мәрсия құрылымы.

а. Жылау. Мәрсияда міндетті түрде қайғыға, көз жасына ерік беріп жылауға шақыруға орын беріледі. Қайтыс болған кісіні еске алып, көз жасына ерік беру «нәдб (إسعاد)» деп аталады. Жәһилия кезеңінде шығарылған мәрсиларда жылаудың сол кезеңдегі жылаудың формалары мен әдет-ғұрыптардың өлең жолдарынан анық байқауға болады. Мәселен: Арабтың Абс руынан шыққан Рабиғ ибн Зияд руласы Мәлік ибн Зуһәйр арнаған мәрсиясында мынадай өлең жолдары бар.

«Мәліктің өліміне қуанған кісі, күндіз әйелдеріміздің тұсына келсін,

Сәресі уақытында әйелдердің бастары ашық, бетін сабап дауыс салып жылағанын көреді» (Әбу Тәммам, 1980:204). Бұл өлең жолдарында біреу қайтыс болғанда әйелдердің бастарын ашып, бетін сабап жылайтындықтары, дауыс салып жылайтындығы анық көрсетілген.

Жәһилия кезеңінен кейінгі ислами дәуірде шыққан мәрсияларда жағымсыз, шектен тыс қайғырып, бетін сабап жылаудың орнын байсалды, қалыпты жылаудың, қайғырудың басқандығын байқауға болады. Мұндай жоқтаудың керемет үлгілерінің бірін әйгілі ақын Хансаның бауыры Сахр дүниеден озғанға шығарған мәрсиясында кездеседі.

«Уа, көздерім! Мол көз жасын төгіңдер! Тоқтамаңдар!

Жомарт Сахр секілді жанға, жыламайсыңдар ма?!» (Әбу Тәммам, 1980:8)

Ислам діні Араб жазирасында таралып, ауқымды орынды жайлаған шақта Ханса руластары және балаларымен бірге мұсылманшылықты қабыл етеді. Кейбір деректерде Мұхаммед пайғамбармен кездескендігі келтіріледі. Тіпті Пайғамбарымыздың Хансаның өлеңдерін ұнатқандығын, «Кәне, Ханса» деп өлең оқуын сұрағандығы айтылады. Сахаба әрі халифа болған Омармен кездескендігі айтылады. Ол мұсылманшылықты қабыл еткеннен кейін де Мудар руының үлкендері мен бауырларына шығарған жоқтау өлеңдерін оқуды, жаңасын шығаруды тоқтатпаған. Халифа Омардың да Хансаның өлеңдерін, шешендігін ұнатқандығын, алайда «Сен олар үшін неге жылайсың? Олардың барлығы тозақтың отыны болды емес пе?» дегенде, «мына сөзден кейін қайғым тіптен арта түсті» деп айтқандығы бар.

Халифа Омардың шағында 637 жылы төрт ұлымен бірге Ханса әйгілі Қадисия шайқасына қатысады. Шайқасқа түсер алдын ұлдарына ақыретте Алланың рақымы мен нығметіне бөлену жолында қаймықпай алға ұмтылуды, Алланың дінін ұлықтау мақсатында басты бәйгеге тігіп шайқасудың керектігін айтып, өсиет айтады. Бұл шайқаста төрт ұлы шейіт болады. Балаларының қаза болғандығын естіген Ханса: «Олардың шейіттігімен мені абыройға бөлеген Аллаға мадақ болсын! Ұлы Раббым, мені және оларды өз рақымына бөлесін!» деп дұға етеді. Хансаның мұсылманшылықты қабыл еткеннен кейінгі шығарған өлеңдері мен жоқтауларында сабырға, тағдырға разылық көрсету, тіпті шейіттікті мақтан ету мен шүкір ету байқалады.

ә. Сабырға шақыру

Шайырлар жоқтау өлеңдерінде міндетті түрде қаза иелерін және өздерін сабырға шақырып отырған. Жоқтауда «сабыр (الصبر)» сөзімен қатар «аза (الغزاء)» сөзі де қолданылған. Араб тіліндегі «аза» сөзінің негізгі мағынасы сабыр. Алайда уақыт өте келе мағына аясы тарылып тек қазаға сабыр ету мағынасында қолданылған. Бауыры дүние салып қайғысы кеудесіне сыймаған шайыр Ханса жоқтауында өзін сабырға шақырған.

«Алайда мен сабырды, бір жұп аяқкиім және шашы сыпырылған бастан хайырлы екендігін көрдім» (Әбу Тәммам, 1980:53).

Ақынның сабырды «шашты сыпырудан» артық көруі жәһилия кезеңінде жақыны қайтыс болған әйел баласының қайғыдан шашын сыпырып тастайтындығын меңзеуде. Ал бір жұп аяқ киім деп меңзегені – жәһилия кезеңінде жақынын жоғалтқан әйелдің қамығып, сабырсыздық танытып аяқкиіммен басын сабалауы. Шайыр Ханса осы бір қатар өлеңінде жоқтау өлеңдердегі жәһилия мен ислами кезеңді бірдей қамтып, діни дүниетанымының өзгергендігін баса айтуда. Шектен тыс қайғыру негізінде жәһилияда орын алған бетті сабау, ойбайлап дауыс салу, шашын жұлу, шашын сыпырып тастау т.б. әрекеттердің орнына сабырлық көрсетудің артық екендігін айтуда.

Өмірден өткен адамға қайғыру, жылау қазақ халқында бұрыннан сақталған ғұрып. Сонымен бірге, адамдарды сабырға шақыру да абыройлы, аузы дуалы қарияның міндеті болып саналған. Жоғарыда айтылғандай ислам діні келгеннен кейін, жоқтау ғұрпы ислам шарияты аясында қалыптасты. Абай баласы Әбіштің қазасында келіні Мағышқа жазып берген жоқтау өлеңінде:

Қызықты күннің шетіне.
Өшірмек алла болған соң
Бенденің қоймас еркіне,
Өлмектен басқа дауа жоқ,
Алланың салған дертіне.
Құтылмас құл жол таппас,
Иенің салған өртіне, –

деп тағдырға иман ету керек екендігін, жақсылық та, жамандық та тек Алладан екендігінен иман етуге шақырады (Құнанбаев, 2003:60).

б. **Мадақтау.** Мәрсияларда бақилық болған кісінің үлгі боларлық жағымды қасиеттері айтылады. Бұған «тәбин деген атау берілген. «Тәбин» сөзінің араб тіліндегі негізгі мағынасы өлі-тірі деп айырым жасамастан «мақтау, мадақтау» деген мағынаны білдіргенімен уақыт өте тек бақилық болғандарға қолданылған. Кейбір зерттеушілер мәрсиялар тек дүние салған кісіні мақтауға арналады деген пікір айтқан. Бұл қате пікір. Себебі мәрсиялар толығымен мақтау мен мадақтаудан құралмайды, өлген кісіні дәріптеу мәрсияның тек белгілі бір бөлігін камтиды.

Абай Құнанбайұлы баласы Әкімбайға жоқтауында бұл дәстүр толығымен суреттелген. Айталық:

Ата тегі мұндағы –
Орта жүздің ұлығы;
Ана тегі ондағы –
Өзен судың тұнығы.
Екі асылдан қосылған
Сом алтынның сынығы.
Өлгенше естен қалмайды
Өзгеше біткен қылығы.
Қызыл балақ, қыранның
Балапанын дерт алды (Құнанбаев, 2003:105).

в. **Тағдыр.** Мәрсиялар арабтар арасында ежелден бар «тағдыр, тағдырға мойынсұну» мәселесін де қамтиды. Кез келген іске, уақытқа, іске өктемдігін жүргізетін «тағдыр» түсінігі араб мәрсияларында «уақыт, замана» сөздерімен де қолданылған. Шайырлар өлімнің тағдырдың шеңберінен шыға алмайтындығын, өздерінің дәрменсіздігін өлең жолдарына қосуынан діни тұрғыдан дүниетанымының өзгергендігін байқауға болады.

Осы форма әйгілі шайыр Әбул-Муғаттиштың мәрсиясында төмендегідей қолданылған.

«Уа, достарым!

Егер сендер өлімнен өзгеге душар болсаңдар жазғырар едім, Алайда сендер өлімге душар болғандықтан, заманаға тіл тигізіп, жазғыруға болмайды».

Қазақ халқы ислам дінін қабылдап, оның үкімдерімен танысқан соң мұсылманшылық олардың күнделікті тіршілігіне, мәдениеті мен өркениетіне қатты әсер еткен. Әсіресе Құдайды жалғыз деп тану, жақсылықтың да жамандықтың да Алладан болатындығын түсінген, түйсінген қазақ халқының жоқтауларында Алланың тағдыры, жазмыштан озмыш болмайды деген түсініктер басқан (Жакупова, 205:168).

Тағы да Абайға жүгінелік. Абай інісі Оспан өмірден өткенде қайғырады, қайғыра отырып тағдырға иман етеді:

Қадыры қалың, малы көп,
Қылмаған кімге себепті?
Алақолсыз мырза еді,
Кем-кетікті елепті.
Оны да алды бұл өлім,
Сабыр қылсақ керек-ті (Құнанбаев, 2003:42).

Қазақ халқы арасында жоқтаудың әр алуан түрлері кездеседі. Жоқтаудың күй жоқтау, ән жоқтау, жыр жоқтау деп аталатын үш түрі барлығын атай келіп, Т. Арынов жоқтауды үш түрге бөледі. «Біріншісі, өлген азаматтың балалары (көбінесе қыздары) шығарған, солар айтқан жоқтаулар; Екіншісі, өлген азаматтың анасы не жұбайы шығарған жоқтаулар; Үшіншісі, белгілі бір ақын, жыраулар шығарған жоқтаулар» (Арынов, 1995:26).

Абай шығармаларында бейнелеген мәрсия немесе жоқтау дәстүрінің тағы бір басты ерекшелігі ашты ажуа арқылы адамның өзін-өзі жұбататы. Бұл арқылы тағдырға иман етумен бірге, өмірдің қаталдығына, замананың қиындығына налу да бар. Мысал ретінде Абайдың інісі Оспанға арнаған жоқтауын келтіруге болады:

Жарқырап жатқан өзенің
Жайдақ тартып суалмай,
Жайдары жүзің жабылмай,
Жайдақтап қашып сабылмай,
Жан біткенге жалынбай.
Жақсы өліпсің, япырмай!

Өлең жолдарынан байқайтынымыз, жоқтауда қайтыс болған адамның қазасының себебі мен сол кезеңдегі әлеуметтік жағдайлар орын алып суреттеліп отырады. Абай жазған жоқтау өлеңдер тек күйбең тіршілікті ғана суреттемей, халықтың мұң-зарымен етене байланыста жырланатынын көреміз. Мысалы, Ә. Қоңыратбаев жоқтау өлеңдері туралы былай деп түйіндейді: «Жаназалау өлеңдерінің көп тараған бір түрі – жоқтау. Жоқтау көбіне жауда

қаза болған қас батырлардың ерлік істерін еске түсіруден туған... Онда батырдың елге көрсеткен қызметі, өмір жолы мұң-шер рухында баяндалады. Жоқтау семьялық шеңберде туып, көпшілік жыры болған. Мысалы, Отан соғысы жылдары жас келіншек, жүрегі жаралы аналар өздерінің майданда қаза тапқан ерлері, балалары жайлы көптеген жоқтаулар туғызған. Олар қысқа, бірақ жан шеріне толы келеді». (Қоңыратбаев, 1191:54).

Қорытынды және тұжырымдама

Қорыта айтқанда, жоқтау ұлттық салт-дәстүрдің, ағайын ара бауырмалдықтың, әдептіліктің биік үлгісі ретінде қалыптасқан. Жоқтау – қайтыс болатын адамды еске алатын, артында

қалған әулетіне, туыс, дос-жарандарына басу айтатын бірегей дәстүр. Өмірден қайтқан адамның ізгі істерін, еліне жасаған қызметін, асыл қасиеттерін жырлайтын тұрмыс-салт дәстүрі. Жоқтау тікелей дінмен байланысы жоқ, ол ұзақ тарихи кезеңдерден қалыптасқан ұлттық дәстүр.

Жақсы жоқтаулар – елге үлгі. Қазақ жырларынан бастау алатын жоқтаулардағы зарлы, өкінішті сезімдерді бейнелейтін тұстарына ел өзегі өртеніп өксісе, енді бірде оның терең өмір, белестеріне үңілте отырып, мәнді де мағыналы ойлар түйіндеуі сөзсіз (Бердібай, 2000:32).

Осы тұрғыдан алып қарағанда, қазақ ақындығы мен пәлсәпәсінің көш басында тұрған ойшыл, философ Абай Құнанбайұлының мәрсияға қатысты өлең жырларын тереңнен зерттеу әлі де көп ізденісті қажет етеді.

References

- Abu Tammam. (1980) *Diuanul-xamasa*, Baghdad, 304 bet.
- Arynov T. (2005) «Zhyrmen kalanghan eskertkish» (jokhtau olengderining shigu tarykhy) [Song monument] Kazakhstan aielderi. №1.
- Baitursynov A. (2003) *Bes tomdik shigarmalar jinaghy* [Baitursynov's collections] -Almaty: Alash, 1 t. 408 b.
- Berdybai R. (2000) *Bissimilla degen soz basy* [Bismillah is the beginning of a word] // *Zuldizdar jarygy*. - Almaty.
- Chistiakov V.A. (1982) *Predstavlenye o doroge v zagrobniiy myr v russkykh poxoronnikh pryshytanyakh XIX-XX vv* [Representation of the road to the underworld in Russian funeral laments of the 19th-20th centuries]. M., 1982. – С.114-127.
- Konyratbayev A. (1991) *Kazak folkorynyng tarihi*. [History of Kazakh folklore]. Ana tili. - Almaty.
- Kunanbayev A. (2003) *Shigharmalarining eki tomdik tolik jynagi* [Complete two-volume collected works]. Olengder men audarmalar. Almaty: Zhazushi. - 296 b.
- Maulana Ebrahim Noor. (2014) *A practical Guide to funeral rites in Islam*. Islamic academy of coventry. UK Blackburn. p 48.
- Zhakupova Zh. (2005) *Zhokhtau janry* [Mourning genre]// *KazNU Khabarshysy*. № 4.